

Anonymus

Thuis

Inkeer en de vorming van het geweten

Vertaling

Alberic Brusckhe ocsó, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo,
Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink

Inleiding

Mirko Breitenstein

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Opgericht door Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

Onder redactie van Gueric Aerden oco, Joost Baneke, Friede Cloet, Gueric Kochx oco, Krijn Pansters en Wim Verbaal

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommekeer. De omvormende kracht van Gods woord.*
(vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.*
(vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluizenaars in gemeenschap.*
(vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
6. Athanasius van Alexandrië, *Antonius. Onstervelijke icoon van de monnik.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gerard Bartelink en Gueric Aerden oco)
7. Benedictus van Nursia, *Regel. Richtsnoer voor monastiek leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Thomas Quartier en Gueric Aerden oco)
8. Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde.*
(vertaling Gueric Aerden oco en Rik Van Nieuwenhove; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
9. Willem van Saint-Thierry, *Godsliefde. Meditaties, Gulden Brief, Leven van Bernardus.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco)
10. Willem van Saint-Thierry, *Geloofsgeheim. Sacrament van het altaar, Edele natuur van de liefde, Raadsel van het geloof.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
11. Anonymus, *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten.*
(vertaling Alberic Brusckke oco, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo, Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink; inleiding Mirko Breitenstein)

Inhoudsopgave

Noot van de vertalers	9
Voorwoord	11
Afkortingen	13
Inleiding	15
I. Augustinus en de cultuur van de innerlijkheid	15
II. <i>De interiori domo</i> : een werk zonder auteur	17
III. Niet één tekst maar vele	18
IV. De kern van het traktaat: de mens en zijn geweten	21
V. Het geweten in de scholastiek	22
VI. Het geweten in de vroomheidspraxis	25
VII. Kernaspecten van de tekst	29
VIII. Het geweten als ‘innerlijk huis’	30
IX. Het geweten als boek	35
X. De reiniging van het geweten door gebed en biecht	42
Conclusie	49
Tekst <i>Thuis</i>	
Inleiding: een huis waaraan gebouwd moet worden	53
1. Het innerlijk van de mens: een tempel van God	54
2. Eerste zuil: de goede wil	59
3. Tweede zuil: ononderbroken gedenken van God	60
4. Derde zuil: een zuivere intentie	61
5. Vierde zuil: vrij zijn van wereldse zorg	62
6. Vijfde zuil: een rechtschapen geest	63
7. Zesde zuil: thuis zijn in zijn hart om tot God te worden opgetild	66
8. Zevende zuil: het ene verlangen	69
9. De zorg voor een goed geweten	70
10. Bij een goed geweten neemt God zijn intrek in onze ziel	71

11. Het geweten spiegelt zelfkennis	72
12. Hoe jezelf tot rechter zijn	74
13. Het beweeglijke hart moet zich naar binnen keren	76
14. Het hart moet de leiding behouden	77
15. Het boek van het geweten ligt open en bloot voor God	79
16. Het tumult van gedachten en beelden	81
17. Belaagd door hartstochten	84
18. Belijdenis van eigen zonden en hartstochten	87
19. Verdere belijdenis van zonde en schuld, welke door Christus aan het kruis werden verlost	89
20. Voorbeeld van een belijdenis in de biecht: een zondenspiegel	93
21. Antwoord van de biechtvader aan de boeteling: over de waarde van het biechten	99
22. Remedies tegen slechte gedachten: denken aan het lijden van Christus en aan het Laatste Oordeel; het zorgvuldig bewaken van de gedachten	102
23. Hoogmoed, afgunst en laster zijn slopers van de deugd	106
24. Verschillende adviezen omtrent nieuwsgierigheid, leugen, hol geklets en wraakzucht	108
25. Allerlei raadgevingen met het levenseinde en het oordeel Gods voor ogen	109
26. Over de gulzigheid en de strategie van de duivel	111
27. Over het gebed en de contemplatieve rust	113
28. Over spreken en zingen, eden afleggen en de juiste gesteltenis bij het bidden	115
29. De instabiliteit van het hart en de noodzaak zich op het ene te richten	118
30. Over de slechte adviseurs van de lichamelijke verlangens en hoe eraan te weerstaan	120
31. Over de gulzigheid en hoe ze gecamoufleerd wordt door zogenaamde gastvrijheid	121
32. Beschuldiging van een slechte belijdenis en het spel van goede voornemens	124
33. Over afgunst en terechtwijzing	125

34. Over de bewegingen van het hart: gedachten en fantasieën, en hoe ze te beheersen	126
35. De veelheid aan gedachten en gemoedsaandoeningen staat elke innerlijke rust in de weg	128
36. De oplossing die de biechtvader aanreikt, is die van inkeer en zelfkennis	129
37. De boeteling die zucht naar het genieten van God	131
38. De mens is een geschapen Drie-eenheid, bestemd om God te genieten	133
39. Over de waardigheid van de ziel, die moeder kan worden van Christus door Gods wil te doen	135
40. Opgetild worden tot sublieme contemplatie	138
41. Over het grote goed van de contemplatie, die genot en verwondering genereert	140
Bibliografie	145
Registers	149
De vertalers	160

Inleiding

I. Augustinus en de cultuur van de innerlijkheid

Van Augustinus († 430) leerde de mens waar hij de waarheid kon vinden: nergens anders dan in zichzelf. ‘Ga niet uitwaarts, keer in jezelf, want in de innerlijke mens woont de waarheid’.¹ Dit appel uit het traktaat *Over de ware religie* wijst niet alleen op een grond-intuïtie van het augustijnse denken, maar werd sindsdien ook als het ware een algemeen leidmotief van de Europese cultuur tot in de nieuwe tijd.² De in dit citaat vertolkte eis aan de mens om echte zekerheid in zichzelf te zoeken, heeft zijn stempel gedrukt op de cultuur van de volgende duizend jaar van het *medium aevum*. Deze cultuur heeft zelfs een nieuwe bloei gekend in de moderne tijd, niet alleen in de katholieke traditie maar ook in de anglicaanse en piëtistische vroomheid. Het *redire in seipsum* van Augustinus wijst daarbij op geen enkele manier naar egocentrische zelfuitstalling, maar naar een ontstijgen van zichzelf, een overstijgen van de uiterlijkheid om via de innerlijkheid tot de kennis van het ware zelf te komen.³ Dit is mogelijk omdat de mens bij machte is om alle vragen hieromtrent zelf te beantwoorden. Maar eerst moet alles wat zich ‘buiten’ hem bevindt, stil worden.⁴ Als innerlijke mens komt hij tot inzicht omdat hij, naar analogie van de uiterlijke mens, over zintuigen beschikt: innerlijke ogen, oren, neus en mond, die het hem mogelijk maken transcendente ervaringen op te doen.⁵

1 Augustinus, *De vera religione* 39,72 (CCSL 32, blz. 234).

2 Vgl. C. Taylor, *Sources of the Self: The Making of Modern Identity*. Harvard University Press, Cambridge, 1989, blz. 127-142 e.v.; K. Flasch, “Wert der Innerlichkeit”, in: H. Joas en K. Wiegandt (ed.), *Die kulturellen Werte Europas*. Fischer-Taschenbuch-Verlag, Frankfurt am Main, 2005², blz. 219-236 (219).

3 In zijn Psalmcommentaar geeft Augustinus een beschrijving van de weg van de ziel: [...] *revocat se ab exterioribus ad interiora, ab inferioribus ad superiora* [...]. Augustinus, *Ennaratio in Psalmum* 145,5 (CCSL 40, blz. 2108).

4 Augustinus, *De Trinitate libri XV* 14,5,8 (CCSL 50, blz. 430).

5 Zie het bijbehorend overzicht over Augustinus en de organen van de ‘innerlijke mens’ van C. Marksches in zijn artikel “Innerer Mensch”, in: *Reallexikon für Antike und Christentum* 18 (1998) blz. 266-312 (305-308).

Met het beeld van de ‘innerlijke mens’ greep Augustinus terug op een platoons motief, dat langs verschillende traditielijnen zijn weg vond naar de paulijnse brieven⁶ en van daaruit verder invloed uitoefende. Deze *homo interior* wordt door Augustinus niet als een tweede mens naast de uiterlijke, lijfelijke mens gezien, maar als een oriëntering van de mens op zijn wezenskern,⁷ op het prototype van zijn zelf: de Christus namelijk die zijn woning heeft in de ‘innerlijke mens’. In zover Christus zich via inzicht openbaart aan de *homo interior*, zoals Augustinus betuigt, wordt het innerlijke van de mens een plaats van kennis.⁸

Augustinus’ concept van de *homo interior*, die zich in eerste instantie uit de wereld terugtrekt om God te zoeken, kreeg in de twaalfde eeuw een nieuwe boost en een programmatische vorm. Er ontstond in dat tijdsgewricht een veelheid aan religieuze geschriften die alle de bedoeling hadden de enkeling bij deze groei en verinnerlijking te begeleiden. Hun grote verspreiding wees op een enorme interesse. Deze teksten grepen terug op zowel Augustinus’ vocabularium als op zijn denkbeelden en ontwikkelden die verder. Een van de omvangrijkste en invloedrijkste teksten is het traktaat ‘Over de innerlijke woning’. Sinds zijn ontstaan in de twaalfde eeuw gold dit geschrift honderden jaren lang als een van de meest gelezen geestelijke stichtingstraktaten. Vandaag de dag is het vrijwel in de vergeethoek geraakt. Maar van deze tekst zijn honderden manuscripten bewaard gebleven, waarbij het nieuwe fenomeen van de boekdrukkunst nog eens voor een aanzienlijke verspreiding zorgde.

Dit traktaat hoort thuis in een hele reeks monastieke geschriften die een geestelijke leidraad wilden bieden voor zowel monialen, monniken en reguliere clerici als voor leken. In deze optiek is dit traktaat slechts een van de vele. De tekst biedt echter veel meer dan enkel onderricht in een deugdelijke religieuze levenspraktijk. Hij reikt niet alleen praktische leefregels aan, maar geeft ook een handleiding bij het gewetensonderzoek, de meditatie, de biecht, het gebed en nog veel meer. Daarenboven is het werk zelf door zijn structuur en geschiedenis tegelijk uniek en

6 Vgl. T. Heckel, *Der innere Mensch. Die paulinische Verarbeitung eines platonischen Motivs. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 53*. Mohr Siebeck, Tübingen, 1993; J. Assmann (ed.), *Die Erfindung des inneren Menschen. Studien zur religiösen Anthropologie. Studien zum Verstehen fremder Religionen 6*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1993.

7 Aurelius Augustinus, *De magistro* 12,40 (CCSL 29, blz. 197).

8 Augustinus, *De magistro* 11,38 (CCSL 29, blz. 195 e.v.).

exemplarisch. In de volgende paragrafen worden enige facetten van zijn geschiedenis, evenals enkele inhoudelijke accenten, bondig voor het voetlicht gebracht.

II. *De interiori domo*: een werk zonder auteur

Het hier vertaalde traktaat *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten* – een primeur voor het Nederlands taalgebied – is een tekst zonder auteur en wel in de dubbele betekenis van het woord. Tot in de zestiende eeuw werd het werk veelal aan Bernardus van Clairvaux († 1153) toegeschreven, maar afwisselend ook aan Augustinus, Hugo van Sint-Victor († 1141) of zijn Parijse medebroeder Richard van Sint-Victor († 1173) en een enkele keer ook aan Anselmus van Canterbury († 1109). Tot op heden kon niemand het traktaat aan één bekende auteur linken.⁹ Daarmee hoort dit traktaat thuis in de ruime collectie van gedeeltelijk ontsloten geschriften, die geruime tijd met min of meer plausibele argumenten onder de naam van een bekend auteur ressorteerden. Vooral de verzameling teksten onder het auteurschap van Bernardus van Clairvaux neemt in deze collectie een prominente plaats in.¹⁰ Deze pseudo-bernardianaanse verzameling omvat aanmaningen, preken, meditaties, gebedsteksten, alsook geschriften die de zorg omtrent het menselijk geweten tot hoofdthema hebben. Het traktaat *De interiori domo* behoort tot deze laatste categorie.

Dat men er tot op heden niet in geslaagd is dit werk aan één auteur toe te schrijven, hangt intrinsiek samen met het feit dat het eindresultaat van de tekst een proces is geweest dat eeuwen in beslag heeft genomen en pas laat werd afgesloten. De tekst kan daarom onmogelijk aan de pen van één auteur zijn ontsproten. Pas dankzij de nieuwe mogelijkheden van de boekdrukkunst kreeg *De interiori domo* zijn definitieve vorm en

- 9 Het traktaat wordt dikwijls toegeschreven aan Augustinus en Hugo van Sint-Victor, maar vaker nog aan Bernardus. De toeschrijving aan Richard van Sint-Victor en Anselmus van Canterbury is marginaal. Vgl. M. Breitenstein, “Der Traktat vom „Inneren Haus“: Verantwortung als Ziel der Gewissensbildung”, in: M. Breitenstein e.a. (ed.), *Innovation in Klöstern und Orden des Hohen Mittelalters. Aspekte und Pragmatik eines Begriffs*. Vita regularis. Abhandlungen 48. LIT, Berlijn, blz. 263-292 (266, noot 15).
- 10 Zie de inleiding met verdere verwijzingen van E. Dietz in: “Three Pseudo-Bernardine Works”. *CSS* 273. Liturgical Press, Collegeville, 2018, blz. 1-15.

This

Inleiding: een huis waaraan gebouwd moet worden

Dit huis waarin wij wonen dreigt aan alle kanten in te storten.¹ Omdat het binnenkort zal vallen, moeten we daarom een ander huis bouwen.² Laten wij ons dus naar binnen keren³ en ons geweten aan een zorgvuldig onderzoek onderwerpen.⁴ Want zoals ons lichaam een tent genoemd wordt,⁵ een plek waar wij ons klaarmaken voor de strijd, zo wordt het geweten ons huis genoemd,⁶ de plek waar wij uitrusten na de strijd. De mens die het huis van zijn geweten opbouwt door innerlijk het gevecht te voeren, die mens strijdt op de goede manier.⁷

- 1 Het traktaat bestaat feitelijk uit drie delen. In het eerste deel wordt het huis van het geweten daadwerkelijk in het hart opgebouwd. Dit deel omvat de hoofdstukken 1 tot 14. Daarna begint een lang onderdeel waarin de persoon van de schrijver zijn miserie opbiecht, eerst tegenover God (15-19), dan tegenover een biechtvader (20-36). Tot slot volgt de climax van het werk waarin de ziel als beeld en gelijkenis van God wordt voorgesteld met alle consequenties die dit inhoudt (37-41). De inleiding gaat kort via elke alinea op elk van de drie delen in.
- 2 Ongetwijfeld vertrekt het traktaat van Christus' parabel over het huis dat op zand is gebouwd (Mat. 7,27; Luc. 6,49). Maar ook Bernardus van Clairvaux heeft dit beeld veel gebruikt, bijvoorbeeld in zijn werk over de bezinning (*De consideratione* 2,6) waar hij zegt dat wie zichzelf niet kent een huis zonder fundamenten bouwt en een ruïne, geen bouwwerk, optrekt. De schrijver lijkt met deze eerste zin vooral aan het huis van het lichaam te denken. Omdat dit sterfelijk is, moet er een ander huis gebouwd worden, in het hart en in het geweten.
- 3 Bernardus van Clairvaux, *De conversione* 3 (Bernardus van Clairvaux, *Ommeekeer. De omvormende kracht van Gods woord*, vert. K. Pansters en G. Aerden. Middelieuwse Monastieke Teksten 1. Damon, Budel, 2009², blz. 62).
- 4 Het zelfonderzoek is een oude traditie die het Christendom van de antieke Stoa heeft overgenomen. In de eerste helft van de twaalfde eeuw wordt dit weer actueel door de nadruk op het 'ken uzelf' bij denkers als Bernardus, maar ook bij Abaelardus van wie een ethisch geschrift ook onder deze titel overgeleverd is (*Scito teipsum*).
- 5 2 Kor. 5,1.4. De gelijkstelling van lichaam en tent (*tabernaculum*) is een oud gegeven in de christelijke commentaren dat in de hele traditie voorkomt. Hier kan vooral naar Bernardus' preek 26 op het Hooglied verwezen worden, waar hij in de eerste paragraaf de woning van het lichaam gelijkstelt aan de tent van een strijder of de stal van een reiziger.
- 6 Ook de gelijkstelling van het geweten met een huis gaat terug op de kerkvaders. Zowel Augustinus als Gregorius hebben het over het huis van het geweten. Maar het beeld wordt vanaf de twaalfde eeuw erg populair en lijkt een nieuwe impuls te krijgen vanuit Gratianus' *Decretum*, waarin hij het Romeinse en het canonieke recht met elkaar verzoent. Binnen de cisterciënzer spiritualiteit lijkt het vooral door Willem van Saint-Thierry uitgewerkt. Bernardus gebruikt het beeld eenmaal in een brief aan kanselier Haimeric (*Ep* 311).
- 7 Het thema van de strijd vormt de overgang naar het tweede deel van het traktaat.

De Wijze zegt: “Bewerk met zorg je akker opdat je daarna je huis kunt bouwen”.⁸ Deze akker is ons lichaam,⁹ waarvan wij de zinnen en de drang op de juiste manier inzetten door hen te onderwerpen aan de heerschappij van de geest.¹⁰ Zo modelleren wij ze om in dienst te staan van de deugd. Daarbij wordt het lichaam voortdurend onderworpen aan de geest en de geest geheel aan God. Het innerlijk geweten wordt beslist op deze manier opgebouwd. In elk geval maakt deze houding fouten uit het verleden goed door een passende genoegdoening en wendt zij naderend kwaad af door het voorzichtig en behoedzaam te ontwijken. Een passende genoegdoening betekent slechte daden te corrigeren en niet terug te vallen in wat reeds gecorrigeerd was.

Het geweten is werkelijk altijd durend en kent geen einde.¹¹ Hetzelfde geldt voor de ziel. Aangezien zij onsterfelijk is, kan het niet zo zijn dat zij niet bestaat, noch dat zij bestaat zonder geweten. Want het geweten is namelijk voor iedereen een en al glorie dan wel totale verwarring, afhankelijk van de kwaliteit die zij heeft opgeslagen.

1. Het innerlijk van de mens: een tempel van God

1. Dit geweten, waarin de ziel voor altijd zal verblijven, moet gezuiverd worden voordat het kan worden opgebouwd.¹² En wie zal het zuiveren? God en de mens natuurlijk: de mens door zijn gedachten en gevoelens, maar God door zijn barmhartigheid en genade. Gedachten en gevoelens zijn noodzakelijk voor het zuiveren van het geweten: gedachten om de waarheid te onderzoeken, gevoelens bij het beoefenen van de deugd.¹³ Daarnaast wist barmhartigheid de zonde uit en geeft zij

8 Spr. 24.27

9 Bernardus van Clairvaux, *De diversis* 65,1.

10 In het traktaat wordt het woord voor geest op velerlei wijzen gebruikt en het is niet altijd duidelijk of het over de Heilige Geest gaat dan wel over de menselijke geest.

11 De laatste alinea van de inleiding heeft betrekking op het laatste deel van het traktaat, waar de ziel wordt voorgesteld als beeld en gelijkenis van God.

12 Ten grondslag aan het beeld van het gezuiverde huis ligt de parabel in Mat. 12,43-45.

13 Het traktaat vertrekt, in het spoor van Bernardus, van de actieve interactie tussen God en de mens. De mens moet Gods barmhartigheid en genade verdienen. Dit doet hij door zichzelf te onderzoeken (zelfkennis) en vanuit deze kennis te handelen naar de ander en naar God. Zijn daden moeten daarbij voortkomen uit de correcte ingesteldheid, de intentie, die sinds Abaelardus en Bernardus een fundamentele rol in de middeleeuwse spiritualiteit speelt.

kracht om er weerstand aan te bieden, nu eens door de verleiding weg te nemen, dan weer door ons verbittering te schenken, maar meestal geneest zij onze gemoedsgesteldheid.¹⁴ De genade helpt ons het goede te doen, beschermt ons tegen het kwade en leert ons hoe die twee van elkaar te onderscheiden.¹⁵

40

De mens, aangespoord door de waarheid, bekent zijn fouten. God, door barmhartigheid bewogen, buigt zich vol mededogen over de mens die schuld bekent, want alle hoop op vergeving en mededogen ligt in de bekentenis.¹⁶ Niemand kan worden vrijgesproken van zonde als hij niet eerst zijn misstappen bekend heeft. Voor elk mens geldt immers dat een rechtvaardig leven pas begint wanneer hij toegeeft dat hem blaam treft.

45

2. Gelukkig is het geweten waarin barmhartigheid en waarheid elkaar ontmoeten, waarin gerechtigheid en vrede elkaar kussen.¹⁷ De waarheid van wie zijn fouten belijdt en de barmhartigheid van wie mededogen toont ontmoeten elkaar, omdat het de mens die zichzelf in waarheid heeft leren kennen¹⁸ niet aan barmhartigheid kan ontbreken. De kus van gerechtigheid betekent uw vijanden lief te hebben, uw ouders en al uw bezit te verlaten omwille van God, onrecht dat u aangedaan is geduldig te verdragen en lofprijzingen aan uw adres alom van de hand te wijzen. De kus van vrede¹⁹ wil zeggen haters uit te nodigen tot vrede, ruziemakers terug te roepen naar de harmonie, tegenstanders

50

55

14 Barmhartigheid is niet enkel een geschenk dat de mens ontvangt. Zij wist weliswaar uit wat hij verkeerd deed maar om te voorkomen dat hij in dezelfde fouten vervalt, kan barmhartigheid ook bitterheid oproepen; dit omdat de mens zich realiseert dat hij zich het geschenk onwaardig heeft betoond.

15 De werking van de genade heeft niets te maken met begane fouten maar alles met de wijze waarop een mens in het leven staat en zichzelf onderzoekt. De genade ligt dus ten grondslag aan de actieve inbreng van de mens om zichzelf te onderzoeken en het juiste te doen, waardoor hij de barmhartigheid kan verdienen en de genade in zich kan laten verder werken.

16 Bernardus van Clairvaux, *De Diversis* 40,2: 'Door de bekentenis wordt alles gewassen'.

17 Ps. 85,12. Voor een uitwerking van dit psalmvers, zie Bernardus' eerste preek op de Verkondiging (*Missus est of In laudibus Virginis Matris*).

18 Zie over het belang van de zelfkennis bij Bernardus van Clairvaux zijn *Sermones super Canticum canticorum* 36,1-3 en *De consideratione* 2,6.

19 Vgl. Bernardus van Clairvaux, *Sermones super Canticum canticorum* 2,4. Ook bij Bernardus vindt men heel de rijkdom van het begrip 'vrede' in zijn bijbelse en oudchristelijke betekenis. Hij maakt allusie op de Messiaanse vrede, en op de vrede tussen God en mens die de vrucht is van onze verlossing in Christus. Hij weet dat

60 vreedzaam te verdragen, dwalers vriendelijk en goed te onderwijzen, bedroefden zachtjes te troosten en met alle mensen in vrede te leven.²⁰

Zalig is de ziel die de vrede van Christus als fundament heeft en de liefde van God als bron van kracht.²¹ Terwijl zij uiterlijk gevechten levert, wordt haar innerlijke vrede niet verstoord. Wat er ook op haar afkomt aan overlast van buitenaf, het dringt niet door tot in de stilte van haar innerlijke rust. Want getroffen door een smaak van innerlijke zoetheid, wordt zij inwendig bijeengehouden door verlangen.²² Evenmin zal zij zich nog gemakkelijk te buiten gaan aan de ongeregelde lichamelijke lusten die een mens vernietigen, omdat zij in zichzelf reeds alles bezit wat genoegen verschaft.

70 Zo in zichzelf tot vrede gebracht, nu er buiten haar niets meer te verlangen is, brengt de liefde de innerlijke mens geheel en al tot rust. Volledig geconcentreerd op inwendige vreugde, wordt zij omgevormd tot beeld van God,²³ die zij in zichzelf vereert.²⁴ Zo'n ziel wordt vaak bezocht door engelen en aartsengelen,²⁵ geëerd ook, want zij is immers Gods tempel²⁶ en een woning van de Heilige Geest. Wees daarom God tot tempel en de hoogverheven God zal in jou wonen. Een ziel die God in zich draagt is een ruimte voor God, waarin goddelijke geheimen worden gevierd.

80 3. Anderzijds is er de ziel die niet leert bij zichzelf te blijven, die haar verlangen niet zuiver op God richt, die door ogen, oren en alle

deze vrede bovendien de eenheid van de christelijke gemeenschap uitdrukt, die zelf *pax* genoemd wordt, waarnaar ook de vredekus – *osculum pacis* – in de mis verwijst.

20 Het psalmvers 85,12 illustreert hoe de mens die zijn fouten bekennt op Gods barmhartigheid kan rekenen, waarna hij rechtvaardig en vredelievend in de wereld zal staan. De omhelzing van menselijke biecht en goddelijk erbarmen leidt dus tot de kus van een actieve houding van vrede en recht naar de medemens toe.

21 Deze alinea is de aanloop naar de bouw van het innerlijke huis. Het vertrekpunt is de mens die met zijn geweten in het reine is en van wie het lichaam dus een tempel voor God is (1 Kor. 2,16).

22 Op het belang van het verlangen bij Bernardus is al vaak gewezen. Het kan worden samengevat in de ene zin uit zijn *Brief* 18,2: 'Wie geen verlangen gekend heeft, zal nooit de liefde kennen' (*Si non desideraveritis, non perfecte amabitis*).

23 Vgl. 2 Kor. 3,18

24 Dit beeld loopt vooruit op het laatste deel van het traktaat.

25 Vgl. Bernardus van Clairvaux, *Qui habitat* 11,1.6.

26 1 Kor. 3,16. De auteur interpreteert deze passage bij Paulus door van de ziel Gods tempel te maken, het geweten als huis voor de ziel, het hart als huis voor het geweten en het lichaam als woning voor het hart.